

רבי יהודה אומר עד פלג המנחה

פתיחה

במשנה (ברכות כו, א) נחלקו התנאים בסוף זמן שחרית ומנחה:

תפלת השחר עד חצות; רבי יהודה אומר: עד ארבע שעות. תפלת המנחה עד הערב;
רבי יהודה אומר: עד פלג המנחה.

בגמרא (ברכות כז, א) מבואר המקור לדינו של רבי יהודה שסוף זמן שחרית הוא עד ארבע שעות:¹ לפי רבי יהודה, "בקר" הוא עד ארבע שעות, וכיוון שבתמיד של שחר כתוב שמקריבים אותו "בבקר", סוף זמן התמיד הוא עד ארבע שעות.² הגמרא גם מביאה משנה בעדויות, שבה העיר רבי יהודה בן בבא שפעם הקריבו תמיד של שחר בארבע שעות. בירושלמי (ברכות ד, א) יש שתי דעות אם רבי יהודה "מדברי תורה למד" או "מעדות למד".³

לעומת זאת, בנוגע לזמן של פלג המנחה, הגמרא אינה מביאה פסוק. בבבוייתא (ברכות כו, ב) מבואר שזמן פלג המנחה קשור לזמן התמיד של בין הערבים:

ומפני מה אמרו תפלת המנחה עד הערב, שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד הערב; **רבי יהודה אומר: עד פלג המנחה, שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד פלג המנחה.**

לאור זאת, יש לברר מניין למד רבי יהודה שפלג המנחה הוא סוף זמן הקרבת תמיד של בין הערבים, וסוף זמן תפילת מנחה. בעניין זה מצאנו כמה דרכים בראשונים ובאחרונים, וכפי שיתבאר במאמר זה.

1. דין זה טעון דיון בפני עצמו, אך במאמר זה נתמקד בסוף זמן מנחה לדעת רבי יהודה.
2. בספר ניר על הירושלמי (ברכות ד, א) כותב שלפי הדעה בירושלמי שרבי יהודה "מדברי תורה למד" את סוף זמן תפילה, סוף זמן תפילה הוא שלש שעות ולא ארבע שעות, ובמשנה עד ארבע שעות פירושו עד ולא עד בכלל.
3. אפשר לומר שאם רבי יהודה למד מדברי תורה, אסור להקריב את התמיד אחרי ארבע שעות, ואילו אם רבי יהודה למד מעדות, מעיקר הדין מקריבים עד חצות, אלא שלמעשה לא הקריבו את התמיד אחרי ארבע שעות, ותיקנו את זמן התפילה לפי הזמן שהקריבו למעשה את התמיד. עיינו רא"ה (ברכות כו, א) ומנחת חינוך (מצווה תא), ועיינו לשון הרמב"ם (הל' תמידין ומוספין א, ב), משכנות יעקב (או"ח סי' פ ד"ה ולולי שאיני), רש"ש (ברכות סב, ב ד"ה ר' יוחנן) וראשון לציון (ברכות כו, ב).

תוספות: פלג המנחה הוא סוף זמן הקטרת הקטורת

התוספות (ברכות כו, ב ד"ה עד) מקשים על הזמן של פלג המנחה:

עד פלג המנחה – תימה, מנא ליה הא? בשלמא עד תשע שעות ומחצה,⁴ דעד אותו זמן הוי תפלת המנחה, ניחא, דהיינו מנחה קטנה, אבל הא מנא ליה? וי"ל דר' יהודה ס"ל דתפלה כנגד קטרת תקונה, דכתיב: 'תכון תפלתי קטרת לפניך' (תהלים קמא, ב).

מקושיית התוספות עולה האפשרות לקבוע את סוף זמן מנחה לפי סוף זמן הקרבת התמיד בפועל במקדש, אף שמצד הדין אפשר להקריב את התמיד יותר מאוחר.⁵ אפשרות זו אינה מתאימה לדעת רבי יהודה, ולכן תוספות מתרצים שלדעת רבי יהודה זמן תפילת מנחה תלוי בזמן הקטורת, שלפי התוספות מסתיים בפלג המנחה. אם כן, כאשר כתוב בברייתא "שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד פלג המנחה", צריך לומר שהכוונה היא שבפועל היו מקטירים את הקטורת עד פלג המנחה.⁶

בשיטת חכמים, אפשר להציע שני הסברים לדעת תוספות.

1. חכמים מסכימים שזמן מנחה תלוי בקטורת, אך לשיטתם היו מקטירים את הקטורת גם אחרי פלג המנחה, ובגלל זה זמן מנחה עד הערב.⁷
2. לדעת חכמים, סוף זמן מנחה איננו תלוי בזמן שבו סיימו את העבודה בפועל במקדש, אלא בזמן שאפשר לעשות את העבודה על פי דין. לפי זה, הביטוי "קרב והולך עד הערב" פירושו שעל פי דין התמיד קרב והולך עד הערב, ובשונה מ"קרב והולך עד פלג המנחה" שבדברי רבי יהודה, שפירושו הוא שהיו מקריבים עד פלג המנחה בפועל.⁸

לסיכום: לדעת תוספות שיטת רבי יהודה בנויה על שלוש הנחות.

4. במשנה (פסחים נח, א) מבואר שהתמיד נשחט בשמונה ומחצה וקרב בתשעה ומחצה.
5. הפני יהושע (פסחים נח, א ד"ה בגמרא) סובר שלדעת ריב"ל יש דין דאורייתא לסיים את הקרבת התמיד עד זמן מנחה קטנה.
6. יש מקום להרהר באפשרות שלדעת תוספות זמן הקטורת של בין הערבים מסתיים בפלג המנחה, אך לכאורה לפי זה גם זמן התמיד מסתיים בפלג המנחה. יעוין בזה עוד לקמן. [הערות עורך (ה.ד.): יעוין גם בלח"מ (הל' תפילה ג, ב): 'מה שאמר רבי יהודה בברייתא: 'שהרי תמיד קרב והולך עד פלג המנחה', רצה לומר: הקרבת הקטורת. ואל תתמה איך קראו תמיד, דכיון דהוי אחר קריבת כבש התמיד של בין הערבים, נקרא תמיד'.]
7. בפשטות זמן הקטורת בין הערבים הוא אחרי הקרבת אברי התמיד. עיינו רמב"ם (הל' תמידין ומוספין ו, יא) ובמשנה למלך שם.
8. עיינו בהערה 3 בעניין היחס בין זמן שחרית וזמן תמיד של שחר.

1. רבי יהודה סובר שסוף זמן מנחה תלוי בזמן שבו סיימו בפועל את העבודה כל יום במקדש, ולא בזמן שבו על פי דין חייבים לסיים את העבודה.
2. לדעת רבי יהודה סוף זמן מנחה תלוי בסוף זמן הקטרת הקטורת, ולא בסוף זמן הקרבת התמיד של בין הערבים.
3. סוף זמן הקטרת הקטורת הוא פלג המנחה.⁹

רבי יוסי בירושלמי (ברכות ד, א) קושר בין תפילת מנחה והקטרת הקטורת:

אמר רבי יוסי: לא הוקשה תפלת המנחה לתמיד של בין הערבים, אלא לקטרת. מה טעם: 'תכון תפילת קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב'.¹⁰

ב. רמב"ן: זמן מנחה עד סמוך לשקיעה

ברמב"ן (תורת האדם, ענין אבלות ישנה ד"ה ולפי) משמע שזמן התמיד נמשך עד השקיעה גם לדעת רבי יהודה, ואעפ"כ זמן מנחה הוא רק עד פלג המנחה:

והיינו דאמרין במסכת ברכות: רבי יהודה אומר עד פלג המנחה. והוא זמן קרוב לתחילת שקיעת החמה, אין ביניהם אלא מהלך של"ד אמות בקרוב.¹¹ **דקסבר ר' יהודה לענין תפלה בטר שמשא אזלינן, דבעינן לתפלת המנחה יראוך עם שמש, ולפני ירח דור דורים לשל ערבית.**

דברי הרמב"ן מבואר שזמן מנחה נקבע לפי רבי יהודה על פי הפסוק "יראוך עם שמש", ומשם לומדים שזמן תפילת מנחה קשור לתחילת השקיעה.

הרמב"ן איננו מבאר מדוע רבי יהודה קבע שסוף זמן המנחה הוא קצת לפני תחילת השקיעה, ולא בשקיעה עצמה. כמו כן, הוא לא מבאר מה פירוש דברי הברייתא (ברכות כו, ב) שלדעת רבי יהודה זמן תפילת המנחה עד פלג המנחה מפני שהתמיד של בין הערבים היה קרב והולך עד פלג המנחה.

9. אין מקור ברור לכך שהקריבו את הקטורת עד פלג המנחה. לפי תוספות אפשר לומר שכיון שרבי יוסי בירושלמי סובר שתיקנו תפילת מנחה כנגד הקטורת, ולדעתם אי אפשר לבאר ששיטת רבי יהודה קשורה לזמן התמיד של בין הערבים, ע"כ שזמן הקטרת הקטורת הייתה עד פלג המנחה לדעת רבי יהודה. בוודאי שפשטות הברייתא (בברכות כו, ב) מתייחסת לקרבן התמיד ולא לקטורת.

10. יש מקום לדון אם הדין שתפילת מנחה כנגד הקטרת הקטורת משפיע גם על תחילת זמן מנחה, לפחות לכתחילה.

11. עיינו מגן אברהם (רסא, י) שמביא דעות בעניין הזמן המדויק שיש בין פלג המנחה והשקיעה.

ונראה לומר שכיוון שהתפילות כנגד תמידים תקנום, רבי יהודה סובר שתיקנו סוף זמן תפילת מנחה כנגד זמן שקשור לעבודת התמיד שבמקדש, ובמקדש התמיד היה קרב והולך עד פלג המנחה ולא עד השקיעה. אך כיוון שלמעשה סיימו להקריב את התמיד של בין הערבים לפני פלג המנחה,¹² ובדיעבד אפשר להקריב אותו עד הלילה,¹³ צריך לבאר מה הייתה המשמעות המעשית של פלג המנחה במקדש.

לדעת חכמים סוף זמן תפילת מנחה תלוי בסוף זמן התמיד של בין הערבים, והפסוק ייראוך עם שמש מלמד שיש מצווה להתפלל שחרית כותיקין או שיש דין לכתחילה להתפלל מנחה עם דמדומי חמה.¹⁴

רא"ה: פלג המנחה הוא סוף זמן התמיד בגלל סמיכותו לשקיעה

הרא"ה (ברכות כו, א) כותב שלר' יהודה, זמן הקרבת התמיד של בין הערבים הוא רק עד פלג המנחה:

תפלת המנחה עד הערב, רבי יהודה אומר עד פלג המנחה. פי' תפלת המנחה עד הערב עד חשיכה, רבי יהודה אומר עד פלג המנחה, דהינו עד אחת עשרה שעות פחות רביע כדמוכח לקמן. **וכעין שחלוקין כאן, כך חלוקין בהקרבת תמיד של בין הערבים, ולפיכך הם חלוקין בתפלה.**

הרא"ה כותב שכשם שרבי יהודה וחכמים חולקים בסוף זמן מנחה, כך הם חולקים גם בסוף זמן הקרבת התמיד: לחכמים אפשר להקריב את התמיד עד חשיכה, ולרבי יהודה עד פלג המנחה, ומכך נובעת המחלוקת בזמן מנחה.¹⁵ בהמשך דבריו, הרא"ה¹⁶ כותב שפלג המנחה הוא סמוך לשקיעה.

פלג מנחה אחרונה אחת עשרה שעות פחות רביע. פי' דמנחה אחרונה הוא מתשע שעות ומחצה ולמעלה ונשארו לתשלום היום שתי שעות ומחצה, וחצין שעה ורביע, ואם תוסיף זה על תשע שעות ומחצה יהיו אחת עשרה שעות פחות רביע **והינו מעט קודם שקיעת החמה** שמשקיעת החמה ועד חשיכה ממש שעה אחת וחומש

12. משנה (פסחים נח, א): "תמיד נשחט בשמונה ומחצה וקרב בתשעה ומחצה".
13. מדברי הרמב"ן משמע שדין פלג המנחה בתפילת מנחה איננו קשור לזמן התמיד, ואם כן לדבריו הדם אינו נפסל בתחילת השקיעה.
14. עיינו ברכות ט, ב; כט, ב.
15. הרמב"ן לא כתב שלדעת רבי יהודה זמן הקרבת התמיד של בין הערבים אחרי פלג המנחה.
16. ברכות כו, ב.

שעה כדכתיבנא בבמה מדליקין בסייעתא דשמיא, ועד כאן הוא זמן תפלת המנחה לרבי יהודה, נמצא לרבי יהודה שעד קודם שקיעת החמה זמן תפלת המנחה ולא עוד.

הרא"ה¹⁷ כמו רבו הרמב"ן, סובר כרבינו תם ומבחין בין תחילת השקיעה וסוף השקיעה, וסובר שזמן פלג המנחה הוא סמוך לתחילת השקיעה. לדעת הרא"ה, רבי יהודה סובר שאפשר להקריב את התמיד של בין הערבים עד פלג המנחה שהוא סמוך לתחילת השקיעה, אך לא אחר כך.

הרא"ה איננו מסביר מדוע לדעת רבי יהודה סוף זמן הקרבת התמיד הוא פלג המנחה, ואף איננו מבאר אם זה דין דאורייתא או דין דרבנן.

רבי יהודה הוא אחד מן התנאים שמובאים בסוגיא בשבת (לד, ב) בדיון על זמן בין השמשות, ובדברי רבינו תם מבואר שבין השמשות מתחיל בסוף השקיעה. אם כן, ברור שלדעת רבי יהודה סוף השקיעה קובע לעניין כניסת שבת. מפורש ברא"ה (ברכות כז, ב ד"ה אמר רב חייא) שגם לדעת רבי יהודה אי אפשר לומר קריאת שמע לפני צאת הכוכבים. כמו כן, מבואר ברא"ה שם שהזמן של תוספת שבת הוא בין תחילת השקיעה וסוף השקיעה, אך לפני תחילת השקיעה זה יום גמור.¹⁸

אם כן, צריך לומר שהזמן של פלג המנחה לדעת הרא"ה הוא זמן שמויחד לתמיד של בין הערבים, ואיננו זמן שקובע ביחס לכל התורה.

אם לפי הרא"ה מדאורייתא זמן התמיד הוא עד פלג המנחה, צריך לדון מה המקור לכך.¹⁹

אפשר לפרש שלדעת הרא"ה מדרבנן סוף זמן התמיד הוא פלג המנחה מפני שזה סמוך לשקיעה, וכיון שלדעת רבי יהודה אי אפשר להקריב את התמיד אחרי השקיעה, חכמים גדרו גדר שסוף זמן התמיד הוא פלג המנחה.²⁰

17. ברכות כז, ב.

18. וזה דחוק מאוד לומר שדברי הרא"ה שם הם דווקא לשיטת חכמים שסוברים שתפילת המנחה עד הערב.

19. בהמשך יידונו דעות שסוף זמן התמיד מדאורייתא הוא לפני השקיעה. אם לדעת הרא"ה פלג המנחה הוא סוף זמן התמיד מדאורייתא, והוא לא רואה צורך לבאר מדוע, מסתבר לומר שלדעתו רבי יהודה סובר שבין הערבים מסתיים בפלג המנחה. האפשרות הזאת נידונה בהמשך המאמר.

20. לפי ההבנה הזאת, דברי הפני יהושע שמובאים בהמשך מבארים את שיטת הרא"ה.

פני יהושע: פלג המנחה הוא סוף זמן התמיד מדרבנן

הפני יהושע (ברכות כו, ב) מציע שתיקנו שסוף זמן התמיד הוא פלג המנחה כדי שלא יבואו להקריב את התמיד אחרי תחילת השקיעה:²¹

ועוד כיון שהדם נפסל בשקיעת החמה והיינו בתחלת שקיעה שהוא קרב לשיעורא דר"י כדפרישית וכיון דאי אפשר לצמצם מש"ה אפילו בשעת הדחק היו צריכין להקדים קצת יותר מש"ה עד האי שעתא מיקרי שפיר זמן הקטרת התמיד.

הפני יהושע סובר ששיטת רבי יהודה שסוף זמן התמיד הוא פלג המנחה בנויה על שתי הנחות.

1. אע"פ שצאת הכוכבים הוא אחרי סוף השקיעה, ותחילת השקיעה עדיין נחשבת יום לעניין דיני תורה, אי אפשר לזרוק את הדם של התמיד אחרי תחילת השקיעה כיון שהדם נפסל בתחילת השקיעה.

2. לדעת רבי יהודה סוף זמן מנחה תלוי בסוף זמן זריקת הדם של התמיד. הדין שדם נפסל בתחילת השקיעה מפורש בתוספות. נאמר בגמרא (זבחים נו, א):

אמר רב יצחק בר אבודימי: מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה, שנאמר: 'ביום הקריבו את זבחו יאכל'; ביום שאתה זובח אתה מקריב, ביום שאי אתה זובח אי אתה מקריב.

תוספות שם (ד"ה מנין) כותבים שהדם נפסל בתחילת השקיעה אע"פ שזה עדיין יום לדיני תורה:

ויש לפרש שקיעת החמה היינו תחילת שקיעה קודם צאת הכוכבים כדאמר דמשקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ד' מילין בפרק מי שהיה טמא (פסחים צד, א) וחשוב יום לענין שמצותן ביום ומפסוק מיותר ממעט ליה הכא מביום הקריבו ובכל דוכתא חשוב יום עד צאת הכוכבים.

בשיטת חכמים אפשר להציע כמה הסברים:

1. דם נפסל בסוף השקיעה ולא בתחילת השקיעה. וזה בכלל לא מסתבר כיון שבסוגיה בזבחים לא כתוב שיש מחלוקת לעניין הזמן שבו נפסל הדם.

21. אם נפרש שלדעת רבי יהודה מדאורייתא בין הערבים מסתיים בתחילת השקיעה, אפשר לומר לפי דרכו של הפני יהושע שמדרבנן תיקנו שחייבים לסיים את ההקרבה עד פלג המנחה משום הרחקה. לפי זה אפשר לומר שלדעת הרא"ה הדם באמת נפסל רק אחרי סוף השקיעה, ואם כן קרבנות אחרים כשרים אם מקריבים אותם אחרי תחילת השקיעה, אלא שיש איסור להקריב אחרי התמיד של בין הערבים. אך במקום שאין איסור, אפשר להקריב עד הלילה.

2. סוף זמן מנחה תלוי בסוף זמן כל עבודות הקשורות לתמיד, כולל נסכים ושירת הלוויים, וזמנם עד הערב כמו כל הדברים שנוהגים ביום.²²

3. זמן מנחה תלוי בסוף זמן ההקטרה של התמיד. ואף שהקטר חלבים ואברים כשר כל הלילה, עדיין יש קיום בהקטרת האברים של התמיד לפני הלילה דחביבה מצוה בשעתה, ובגלל זה מקטירים אמורים של התמיד של שבת בשבת.²³ כיון שעל פי דין היום נמשך עד הלילה, גם זמן מנחה נמשך עד הלילה.

ר"ח והשלמה: זמן התמיד של בין הערבים מקביל לזמן תמיד של שחר

בר"ח ובספר השלמה מבואר שלדעת רבי יהודה זמן התמיד של בין הערבים מוגבל מכיוון שיש היקש בין התמיד של שחר והתמיד של בין הערבים. חישוב הזמנים נעשה בצורה שונה על ידי הר"ח והשלמה, וכל אחד דורש דיון נפרד.

שיטת הר"ח

הר"ח (ברכות כו, א) כותב:

וסבר ר' יהודה כשם שאין לתמיד של שחר הכשר ביום הקרבתו מעת שחיתתו אלא עד ד' שעות ועוד, כך לתמיד של בין הערבים אין לו מעת שחיתתו, והוא מכי ינטו צללי ערב, כשר להקרבתו, אלא ד' שעות ועוד ביום – כשעור תורת תמיד של שחר, מחצי שביעית שהיא כשרה לשחיתתו, עד ד' שעות ועוד שהוא זמן הקרבתו, י"א שעות חסר רביע ביום. וזה חשבונם: חצי שעה שביעית, ושמינית, ותשיעית, ועשירית, וחצי שעה מי"א. הרי ד' שעות שלמות. הוסף רביע שעה כנגד משתאיר מזרח עד הנץ החמה, שהוא יתר מד' שעות בתמיד של שחר...

הילכך, כיון דלגבי תמיד הוכשר עד י"א שעות חסר רביע, שהוא משעת שחיתתו עד סוף הכשר הקרבתו, כמו שפירשנו למעלה, ומי"א שעות חסר רביע אסור, שכבר עבר זמנו וכלילה חשיב, גם תפלת המנחה מצותה כמצות התמיד, ומעת שעבר זמן התמיד והוא עבר יומא, בטל קרבנו, גם התפלה כיוצא בו. ור' יהודה והרבה מן החכמים שהיו מתפללין תפלת המנחה בעונתה, בין מנחה גדולה ובין מנחה קטנה, ומי"א שעות חסר רביע היו מתפללין תפלת הערב הואיל ולגבי התמיד כלילה הוא חשוב.

22. ההסבר הזה מפורש בפני יהושע (ברכות כו, ב ד"ה בגמרא מ"ט).

23. פסחים סח, ב: "תניא: אמר רבי שמעון: בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה, שהרי הקטר חלבים ואברים ופדרים כשרים כל הלילה, ואין ממתניגים להם עד שתחשך".

לפי הר"ח, כנגד ארבע שעות של תמיד של שחר יש ארבע שעות לתמיד של בין הערבים. לדעת רבי יהודה, תמיד של שחר קרב עד ארבע שעות מכיוון שכתוב בפסוק שמקריבים את התמיד "בבקר", והבוקר נמשך עד סוף ארבע שעות. במקביל, הזמן של התמיד של בין הערבים נמשך ארבע שעות מתחילת זמן ההקרה. כיון שזמן התמיד של בין הערבים מתחיל בשש שעות ומחצה, חצי שעה אחרי חצות, הוא נמשך עד עשר וחצי שעות ביום. הר"ח מוסיף שכיוון שמקריבים את התמיד של שחר משהאיר המזרח, שזה לפני הנץ, הוסיפו גם רבע שעה לזמן התמיד של בין הערבים. שיטת הר"ח בנויה על כמה הנחות:

1. מניין ארבע השעות של התמיד של שחר מתחיל בזריחה ולא בעלות השחר.
2. הזמן שבו אפשר להקריב את התמיד של בין הערבים מקביל לזמן שבו אפשר להקריב את התמיד של שחר על פי גזירת הכתוב "שנים ליום עולה תמיד".
3. זמן התמיד של בין הערבים מתחיל בשש שעות ומחצה.
4. מדברי הר"ח משמע ששחטו את התמיד של שחר כרבע שעה לפני הזריחה. לפי זה הזמן של "משתאיר מזרח" הוא סמוך להנץ החמה.²⁴

לפי דרכו של הר"ח ניתן היה לומר שמדאורייתא זמן התמיד מתחיל בעלות השחר ומסתיים ארבע שעות אחרי הנץ, ובמקביל, זמן התמיד של בין הערבים מתחיל בחצות ומסתיים אחרי ארבע שעות, בתוספת הזמן שבין עלות השחר והנץ. לפי זה, זמן התמיד של בין הערבים נמשך לכל הפחות עד חמש שעות אחרי חצות,²⁵ שזה יותר מאוחר מפלג המנחה. מדרבנן קבעו שרק שוחטים משהאיר פני

24. עיינו פרי חדש (או"ח פט, א): "וגם התמיד אם שחטו משעלה עמוד השחר לא נפסל, אלא שלכתחילה כל דברים שמצותן ביום עיקר הזמן הוא מהנץ החמה, אלא שבתמיד שצריך להקריב כל הקרבנות קודם תמיד של בין הערבים הקדימו זמן מועט קודם הנץ החמה".

הטענה שהאיר מזרח הוא זמן מועט לפני הנץ צ"ע, כיון שבמשניות בתמיד פרק ד מבואר ששחטו הפשיטו וניתחו את איברי התמיד לפני שקראו קריאת שמע, ובגמרא (יומא לז, ב) מבואר שאנשי משמר היו משכימים וקוראים קריאת שמע מוקדם, ובוודאי שזה היה לפני הזריחה. צריך לומר שהכהנים זריזים, והרבה כהנים עסקו בהפשט וניתוח. ועיינו פמ"ג (אשל אברהם נח, ב): "וצריך לומר משראה חבירו ד' אמות עישור שעה עד תחלת נץ, מעלות השחר והאיר פני המזרח עד תחלת נץ" חומש שעה" (אך בדבריו מבואר שהוא יוצא מתוך הנחה שיש דעה שעלות השחר היינו האיר פני מזרח. ולא ברור מה היחס בין האיר פני המזרח והאיר כל פני המזרח).

25. החשבון המדויק תלוי בסוגיה בפסחים (צג, ב - צד, א).

כל המזרח, וגם תיקנו מדרבנן שזמן התמיד של בין הערבים מתחיל חצי שעה אחרי חצות. חכמים שמרו על היחס בין זמן התמיד של שחר וזמן התמיד של בין הערבים. כיוון שמדרבנן משך הזמן הראוי להקרבת התמיד של שחר הוא ארבע שעות ועוד קצת, תיקנו במקביל גם לתמיד של בין הערבים ארבע שעות ועוד קצת, והזמן מסתיים בפלג המנחה.

ואולם, מלשון הר"ח משמע שהוא סובר שלדעת רבי יהודה הזמנים הם מדאורייתא. אם מפרשים שלדעת הר"ח זמן התמיד של בין הערבים הוא עד פלג המנחה מדאורייתא, צריך לומר שמדאורייתא זמן התמיד של בין הערבים מתחיל בשש שעות ומחצה וזהו "בין הערבים" שנאמר בתורה, ושמדאורייתא אפשר להקריב את התמיד של שחר רק משיאיר מזרח.

"בין הערבים" – מחצות היום או משש שעות וחצי

והנה, בגמרא (יומא כח, ב) נאמר שתפילת מנחה היא "מכי משחרי כותלי", כאשר רואים את הצל של הכתלים. לפי רש"י הזמן הזה הוא בחצות היום. הגמרא מניחה שיש הקבלה בין מנחה לתמיד, ומקשה מדוע לא הקריבו את התמיד בערב פסח שחל בערב שבת מיד בזמן זה, אלא המתינו עוד חצי שעה. הגמרא עונה שכותלי בית המקדש לא היו לגמרי ישרים, ולכן רק בשש שעות ומחצה התחילו לראות את הצל ליד הכתלים. נמצא שלפי רש"י, שמדאורייתא ניתן להקריב את התמיד כבר מחצות.

הר"ח שם מפרש ש"מכי משחרי כותלי" היינו בסוף שעה שביעית, וקושיית הגמרא היא מדוע שחטו את התמיד בערב פסח שחל בערב שבת לפני סוף השעה שביעית, והתירוץ הוא שכתלי בית המדרש היו מכוונים ביותר (ולפיכך מרש"י), ולכן היה ניתן לסמוך על צילם ולהקריב כבר בחצי השעה השביעית:

ולמה היה תמיד של בין הערבים נשחט בזמן שחל ערב פסח להיות בע"ש בשש שעות ומחצה, לא ישחטיה אלא בתר שעה שביעית מכי משחרי כותלי. ופרכינן ודלמא כותלי ביהמ"ק בשש ומחצה הוה משחרי משום דהוו מכווני טובא, כדגרסינן בתלמוד דא"י בעירובין פרק כיצד מערבין.

לפי ההסבר שמובא בר"ח, אין הוכחה מן הסוגיא ביומא שמדאורייתא זמן התמיד מתחיל לפני שש שעות ומחצה.

הגמרא (פסחים ה, א) מביאה מקור לאיסור אכילת חמץ מדאורייתא מחצות של יום י"ד: "רבא אמר מהכא: 'לא תשחט על חמץ דם זבחי', לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים. ואימא כל חד וחד כי שחיט? זמן שחיטה אמר רחמנא". רבא למד שזמן איסור חמץ מתחיל מחצות מכיוון שזמן שחיטת הפסח מתחיל בחצות,

ואף שמפורש בפסוק (שמות יב, ו) ששוחטים את הפסח בין הערבים. לפי זה, על כרחנו שבין הערבים מתחיל בחצות. בסוגיה בפסחים (נח, א) מבואר "אמר רבא: מצותו דתמיד משינטו צללי ערב. מאי טעמא, דאמר קרא 'בין הערבים', מעידנא דמתחיל שמשא למערב". אפשר להסביר שבין הערבים מתחיל משינטו צללי ערב, ואם נסביר שזה שש שעות ומחצה, יש מקור לכך שזמן התמיד מתחיל מדאורייתא בשש שעות ומחצה. המאירי (פסחים נח, א) כותב שמדאורייתא זמן התמיד של בין הערבים מתחיל בשש שעות ומחצה:

תמיד הערב, מן התורה זמנו משהתחיל השמש לנטות למערב נטייה הניכרת, והוא משנטה חצי שעה משעה שביעית. וזהו שש ומחצה; שחצי האחרון של שעה ששית וחצי ראשון של שעה שביעית, צל כל דבר עומד תחתיו, ואינו נוטה לכאן ולכאן; אבל מחצי שעה שביעית ואילך, נטייתו ניכרת, עד שכל שאדם עומד בפני החמה צלו נוטה למזרח. אבל מתקנת חכמים, היו מאחרין אותו יותר.²⁶

כך גם מבואר בדברי הר"י מלוניל (פירוש המשנה, על פסחים נח, א):

דמדאורייתא שעות (אחרונות) [ראשונות] כשרות, דהיינו מכי ינטו צללי ערב, דזהו (משבע) [משש] ומחצה, שהשמש נוטה למערב והצל למזרח... **אבל משש ומחצה צלו של אדם נוטה למזרח, והוא נקרא בין הערבים**, וכתב: 'את הכבש השני תעשה בין הערבים', (מועדים) [מעידנא] דאתחיל שמשא למערב.

יש שהבינו כך בדברי הרמב"ם (תמידין ומוספין א, ג), שכתב: "תמיד של בין הערבים שוחטין אותו משיאריך הצל ויראה לכל שהאריך, והוא משש ומחצה ומעלה עד סוף היום". הרמב"ם לא כותב שהזמן הזה הוא זמן דרבנן. הצל"ח (פסחים נח, א) כותב שכך שיטת רבא:

רבא פליג על ריב"ל בתרתי, דלריב"ל זמנו מן התורה בשמנה ומחצה, ולרבא מכי ינטו צללי ערב. וגם לריב"ל מתחיל בין הערבים מתחלת שבע, **ולרבא מתחיל בין הערבים בחצי שבע.**

קושי בהבנת דעת רבא ודעת רבי יהודה

לפי המתבאר, נמצא שיש סתירה בין דברי רבא בפרק הראשון של פסחים שסובר ששחיטת הפסח כשרה בחצות, ובגלל זה איסור חמץ מתחיל בערב פסח בחצות,

26. במאירי (ברכות כו, א). מבואר שזמן התמיד של בין הערבים מתחיל בחצות.

לדברי רבא בפרק החמישי של פסחים, שסובר שזמן התמיד מתחיל בשש שעות ומחצה, אף שבשני המקומות הזמן של הקרבן הוא בין הערבים. בנוסף, בגמרא (פסחים כח, ב) מבואר שלדעת רבי יהודה עצמו זמן שחיטת הפסח מתחיל בחצות מדאורייתא: "ומנין לאוכל חמץ משש שעות ולמעלה שהוא עובר בלא תעשה, שנאמר: 'לא תאכל עליו חמץ'; דברי רבי יהודה". רש"י שם מסביר: "לא תאכל עליו – משעת שחיטה, דהיינו משש שעות ולמעלה". אם כן, מבואר שלדעת רבי יהודה עצמו, זמן שחיטת הפסח מתחיל בחצות. לפי זה צ"ע, איך אפשר לומר שזמן התמיד של בין הערבים מתחיל רק בשש שעות ומחצה לדעת רבי יהודה?

האבן האזל²⁷ כותב שצריך לומר שאף שבין הערבים מתחיל בשש שעות ומחצה, יש לימוד מיוחד שאפשר לשחוט את קרבן הפסח משש שעות אע"פ שכתוב בפסוק שזמן השחיטה הוא בין הערבים. דא עקא, שלא מצאנו לימוד כזה בדברי חז"ל.

עקרונית, היה ניתן לומר שבין הערבים מתחיל בחצות. לדעת הר"ח לא כל בין הערבים כשר להקרבת התמיד לדעת רבי יהודה, אלא ארבע ורבע שעות מתוך הזמן של בין הערבים. הלכך, ניתן לומר שכשם שסוף הזמן הוא לפני סיום בין הערבים, כך תחילת הזמן איננו בתחילת בין הערבים. אך בשביל זה צריך לומר לדעת רבי יהודה שיש הלכה שזמן התמיד מתחיל בשש וחצי שעות, בניגוד לדברי רבא שלומד מן הביטוי בין הערבים שזמן התמיד מתחיל "משינטו צללי ערב", וגם לכך לא מצאנו מקור בדברי חז"ל. וצ"ע.

דין האיר מזרח

במשנה (יומא כח, א) שנינו:

אמר להם הממונה: צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה. אם הגיע, הרואה אומר: ברקאי. מתתיא בן שמואל אומר: האיר פני כל המזרח עד שבחברון, והוא אומר הן. ולמה הוצרכו לכך? שפעם אחת עלה מאור הלבנה, ודימו שהאיר מזרח, ושחטו את התמיד, והוציאוהו לבית השריפה.

הרמב"ם (פיהמ"ש יומא ג, א) כותב: "וממה שאתה צריך לדעת שהזמן שהזכיר מתיה בן שמואל באמרו האיר פני כל המזרח, אחרי הזמן שהזכיר תנא קמא. והלכה כמתיה בן שמואל". הרי שיש מחלוקת מתי תחילת זמן התמיד, האם די בכך שרואים קצת אור או צריך האיר פני כל המזרח. נראה שהרמב"ם הסביר כרש"י

27. הלכות תמידין ומוספין א', ג, בהשמטות ומילואים.

(שם ד"ה למה), ששאלת המשנה ולמה הוצרכו לך היא למה הוצרכו לעלות על הגג ולראות.

לעומת זאת, בדברי המאירי (שם) מבואר שאין מחלוקת בין הדעות, אלא שמעיקר הדין אפשר לשחוט את התמיד כשרואים קצת אור, אך בגלל שפעם שחטו מוקדם מדי כיון שראו את אור הלבנה וחשבו שזה אור החמה, היו מחכים עד שהאיר פני כל המזרח.

נראה שהר"ח סובר כמו הרמב"ם שיש מחלוקת תנאים במשנה, ודעת רבי יהודה היא שזמן שחיטת התמיד מתחיל מן הזמן שהאיר המזרח.²⁸ כנראה שלדעת הר"ח מדאורייתא זמן שחיטת התמיד מתחיל בהאיר פני מזרח, ובגלל זה זמן התמיד של בין הערבים נמשך רק ארבע שעות ורבע.²⁹

אפשר לומר שהסיבה לכך שאין די בעלות השחר שנחשב יום לפחות בדיעבד,³⁰ וצריך מדאורייתא להמתין לזמן מאוחר יותר, היא שזמן התמיד הוא "בבקר". כתוב במכילתא "בלילה הזה שומע אני כל הלילה, תלמוד לומר לא תותרו ממנו עד בקר, אני אקרא והנותר ממנו באש תשרופו. עד בקר למה נאמר, לא בא הכתוב אלא ליתן תחום לבקרו של בקר. ואי זה, זה עמוד השחר" (מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה ו). רש"י (שמות יב, י) מביא את דברי המכילתא ביתר ביאור:

והנתר ממנו עד בקר - מה תלמוד לומר עד בקר פעם שניה, ליתן בקר על בקר, **שהבקר משמעו משעת הנץ החמה**, ובא הכתוב להקדים שאסור באכילה מעלות השחר, זהו לפי משמעו.

בדברי רש"י מבואר שמן הפסוק והנתר ממנו עד בקר היינו לומדים שדין נותר חל בנץ החמה, וצריך צריך ריבוי כדי ללמד שדין נותר חל בעלות השחר.³¹

28. כך הגרסא בר"ח, ולא האיר "פני כל המזרח".

29. הרמב"ם (תמידין ומוספין א, ב) רק מזכיר שזמן שחיטת התמיד "משיאור פני כל מזרח". אך בדבריו (עבודת יום הכיפורים א, ח) משמע שמעיקר הדין שוחטין מעלות השחר: "ולא היו שוחטין עד שמכירין שעלה עמוד השחר בודאי שמה ישחטו בלילה".

30. עיינו במשנה (מגילה כ, א).

31. ועיינו בחכמת שלמה (סוכה נא, ב ד"ה בא"ד אי וד"ה בא"ד פסלה), שמדבריו משמע שפסול לינה תלוי בהנץ החמה ולא בעלות השחר. ועיינו במהרש"א שם שהעיר על דברי המהרש"ל. ועיינו ברמב"ם (הל' ביאת המקדש ה, ט) ובמעשי למלך (שם), ובגליון רע"א (על הלחם משנה הלכות תמידין ומוספין ב, יא), ובאריכות בספר עבודת לוי על הרמב"ם (הל' שחיטה יב, ו). יתכן שלדעת הרמב"ם פסול לינה במי כיוור תלוי בהנץ החמה ולא בעלות השחר, בניגוד לקרבנות.

הלבוש (או"ח פט, א) הסביר על פי זה מדוע זמן תפילת שחרית מתחיל לכתחילה בנץ:

זמן תפלת השחר עיקר מצותה היא שיתחיל עם הנץ החמה כדכתיב (תהלים עב, ה) 'ייראוך עם שמש', וכן בוקר דכתיב גבי אברהם פירושו בהנץ החמה, שכן כתיב [בראשית א, ו] ויהי ערב ויהי בקר וגו'. וכשם שפירוש ערב הוא שקיעת החמה כן פירוש בקר הוא הנץ החמה, וכן פירוש דבקר דגבי עולת תמיד (במדבר כח, ד) שהוא היפך דבין הערבים, מ"מ אם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח יצא בשעת הדחק, שזהו נקרא ג"כ בקר לפעמים בפסוקים.

בלבוש מבואר שהמשמעות העיקרית של בוקר היא זמן המתחיל בהנץ החמה, ושכך יש לבאר את המלה בוקר גם בתמיד של שחר, אך יש מקומות שהפירוש של בוקר הוא עלות השחר.

על פי זה אפשר לומר שמכיון שכתוב בתמיד של שחר בוקר, עיקר זמנו מתחיל בהנץ החמה. אך יש ריבוי או הלכה למשה מסיני שזמן שחיטת התמיד מתחיל לפני הזריחה, והשיעור הוא משיאור פני כל המזרח.³²

המשאת משה (זבחים סימן טו) מעיר על כך שרש"י מבאר ששחיטת התמיד פסולה בלילה על סמך הפסוק שממנו לומדים (מגילה כ, ב) שכל הקרבנות פסולים בלילה. "זמן השחיטה - שחיטת התמיד, כלומר: אם האיר המזרח, שהשחיטה פסולה בלילה, **כדכתיב (ויקרא יט): ביום זבחכם**" (רש"י יומא כח, א). אך הר"ח בסוגיא שם מביא מקור מיוחד לתמיד: "שחטו את התמיד והוציאו לבית השרפה פי' טעו ראו תימור של לבנה ודימו שהאיר המזרח ושחטו את התמיד והיה לילה **וכתיב את הכבש אחד תעשה בבקר** לפיכך נפסל" (ר"ח יומא כט, א). על פי זה הוא ממשיך ומבאר שלדעת הר"ח זמן התמיד שונה מן הזמן של כל הקרבנות, ולומדים מן המלה "בבקר" שזמן התמיד הוא בנץ החמה "או סמוך לו", כיון שכשכתוב בקר הכוונה לנץ.

הלבוש מרדכי (זבחים סימן ה) סובר שאפשר לומר שבכל הקרבנות היום אינו מתחיל בעלות השחר. הוא לומד זאת מן הגמרא (זבחים נו, א):

אמר רב יצחק בר אבודימי: מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה, שנאמר: 'ביום הקריבו את זבחו יאכל'; ביום שאתה זובח אתה מקריב, ביום שאי אתה זובח אי אתה מקריב.

32. לפי זה אפשר לומר לפי התנא שסובר ששוחטים את התמיד כאשר מי שעלה על הגג אומר ברקאי, זמן התמיד מתחיל בעלות השחר. לפי הדעה שצריך האיר פני כל המזרח, זמן התמיד הוא בנץ, ואפשר להקדים קצת.

התוספות (שם ד"ה מנין) למדו שהדם נפסל בתחילת השקיעה, אף שהלילה מתחיל רק אחרי סוף השקיעה, ובאופן דומה כך לומדים משם שהיום של הקרבנות לא מתחיל בעלות השחר אלא מאוחר יותר. וכך הוא כותב: "כן בבקר, אף דלשאר דברים מן עמוד השחר יממא הוא, לקרבנות בעינן דוקא יום ממש, היינו האיר פני המזרח עד שבחרון".

לפי דבריו, יש מקור לכך שמדאורייתא זמן הקרבת כל הקרבנות מתחיל אחרי עלות השחר, ואין זה דין שמיוחד לתמיד של שחר שכתוב בו "בבקר". השיעור של יום הוא אותו שיעור שקבעו חז"ל, שהוא האיר כל המזרח. לסיכום:

לפי הר"ח, הזמן של האיר פני כל מזרח הוא על פי דין הזמן של התמיד. לפי זה יש מחלוקת תנאים מתי מתחיל זמן התמיד מעיקר הדין, ולפחות לדעת רבי יהודה הזמן הוא משהאיר פני כל המזרח. בדברי הר"ח מבואר שהזמן של האיר פני כל המזרח הוא סמוך לזריחה. זמן התמיד של בין הערבים הוא ארבע שעות, כנגד השעות של בקר שמתחילות בנץ ומסתיימות אחרי ארבע שעות, ועוד רבע שעה כנגד הזמן שיש מהאיר פני כל המזרח ועד הנץ.

המשאת משה כותב שכיון שכתוב בתמיד "בבקר", זמן התמיד לא מתחיל בעלות השחר כפי שמתחיל הזמן של כל הקרבנות³³ אלא בזמן הנץ החמה או סמוך לו. על פי זה אפשר לבאר את שיטת הר"ח שזמן התמיד מתחיל "משהאיר מזרח", שזה סמוך להנץ החמה.

הלבוש מרדכי כותב שיש מקור שדין יום לעניין קרבנות מתחיל משהאיר פני כל המזרח, ולא בעלות השחר, בניגוד ליום במקומות אחרים.

סיכום דעת הר"ח

לדעת הר"ח, רבי יהודה סובר שיש היקש בין התמיד של שחר והתמיד של בין הערבים, וזמן ההקרבה של שניהם שווה. מניין ארבע השעות של רבי יהודה מתחיל מן הנץ ולא מעלות השחר. השיעור של האיר מזרח הוא סמוך לנץ, ומדאורייתא זמן שחיתת התמיד הוא מזמן שהאיר מזרח.

זמן התמיד של בין הערבים מתחיל, מדאורייתא, בשש וחצי שעות. הזמן שבו אפשר להקריב את התמיד של בין הערבים מקביל לזמן שמתחיל בהאיר מזרח ומסתיים בסוף ארבע שעות. כנגד הארבע שעות של התמיד של שחר שמתחילות בנץ, יש ארבע שעות של תמיד של בין הערבים שמתחילות בשש וחצי שעות

33. אסור להקריב קרבן אחר לפני התמיד, אך בכל מקרה אם שחטו את הקרבן אחרי עלות השחר הוא לא נפסל, ואם שחטו אותו בלילה הוא נפסל.

ומסתיימות בעשר וחצי שעות. כנגד הזמן של משהאיר מזרח ועד הנץ, יש עוד רבע שעה לזמן של התמיד של בין הערבים, ובגלל זה, זמן התמיד של בין הערבים מסתיים בפלג המנחה, זאת אומרת, עשר שעות ושלושת רבעי שעה אחרי הנץ. שיטת הר"ח בנויה על כמה הנחות:

1. מדאורייתא, תחילת הזמן של התמיד של שחר הוא האיר מזרח.
2. מדאורייתא, זמן התמיד של בין הערבים מתחיל בשש וחצי שעות לדעת רבי יהודה.
3. זמן האיר מזרח הוא קצת לפני הנץ, ומתוך ההקבלה לזמן התמיד של בין הערבים משמע שזה כרבע שעה בלבד לפני הנץ.
4. המניין של ארבע שעות שמוזכר בדברי רבי יהודה מתחיל בנץ. לדעת חכמים, זמן התמיד של שחר עד חצות זמן התמיד של בין הערבים עד הלילה.

שיטת בעל השלמה

לדברי השלמה, החישוב של הזמנים הוא פשוט: זמן תמיד של שחר מתחיל מעיקר הדין בעלות השחר, ומסתיים בסוף ארבע שעות, כאשר מניין השעות מתחיל מעלות השחר. זמן התמיד של בין הערבים מתחיל בשש וחצי שעות³⁴ ומסתיים ארבע שעות אחר כך, בעשר וחצי שעות של היום. מכיוון שבתמיד של בין הערבים העלו שני גזרי עצים למזבח אחרי שסיימו את עבודת התמיד, ואילו בתמיד של שחר העלאת שני גזרי עצים קודם להקטרת התמיד, חז"ל הוסיפו עוד רבע שעה לזמן מנחה.³⁵ לדעת חכמים, זמן התמיד של בין הערבים נמשך עד סוף היום, כשם שאפשר להקריב את קרבן התמיד של שחר עד חצות, הלכך אפשר להתפלל מנחה עד סוף היום.

שאגת אריה: "בין הערבים" מסתיים בפלג המנחה

השאגת אריה (סימן יז) כותב שלדעת רבי יהודה אפשר להקריב את התמיד של בין הערבים רק עד פלג המנחה, כיון שבין הערבים מסתיים לדעת רבי יהודה בפלג המנחה.

34. קביעת הזמן של שש וחצי שעות כתחילת זמן התמיד של בין הערבים מדאורייתא נידון ביחס לשיטת הר"ח.

35. עיינו ר"י לונגיל (פיהמ"ש יומא כו, ב) ומאירי (יומא כו, א).

השאגת אריה מביא את דברי הרמב"ן על התורה (שמות יב, ו) שכותב שזמן שחיטת הפסח הוא בין הערבים, ואחר כך אי אפשר לשחוט את הפסח, אף שעדיין לא הגיע הלילה:

וכאשר יעברו הצהרים ויסור השמש מזרוח בשני הצדדין יקרא "ערבים" מפני שיערוב השמש משני הצדדין ההם, והזמן הזה הוא כל עת זרוח השמש ברקיע. **אבל בשקיעת החמה, והוא כמו שעה ורביע על דעת רבותינו, אינו זמן השחיטה ואינו נקרא ערבים, אבל הוא ערב יום.**

השאגת אריה מבאר על פי זה את השיעור של דרך רחוקה שנאמר בעניין דין פסח שני. במשנה (פסחים צג, ב) מבואר שמי שנמצא מן המודיעים ולחוץ בערב פסח הוא בדרך רחוקה. עולא סובר שמן המודיעים לירושלים המרחק הוא חמשה עשר מיל, וזה הזמן שיש מחצות עד השקיעה.³⁶ לדעת עולא, זמן שחיטת קרבן פסח מסתיים בשקיעה.

לפי דברי ר"ת יש תחילת שקיעה וסוף שקיעה, אך מפורש בסוגיה שמדובר על תחילת שקיעה. השאגת אריה כותב שאף שמוותר להקריב קרבנות עד הלילה, ודם נפסל רק אחרי סוף השקיעה, אי אפשר לשחוט את קרבן הפסח אחרי תחילת השקיעה לדעת עולא כיון שבין הערבים מסתיים בתחילת השקיעה.³⁷ מסתבר שכך הסביר הרמב"ן את הסוגיה, והוא מתכוון לסוגיה הזאת כאשר הוא כותב שלדעת רבותינו שקיעת החמה שהוא כשעה ורביע לפני הלילה אינו זמן שחיטה. כיון שתחילת השקיעה היא קצת אחרי פלג המנחה, וכפי שהרמב"ן עצמו מבאר בתורת האדם, בין הערבים הוא "כמו שעה ורביע" לפני סוף היום.

השאגת אריה מבאר שלדעת רבי יהודה בין הערבים מסתיים בפלג המנחה, ובגלל זה התמיד קרב והולך עד פלג המנחה. הוא כותב שיתכן שלדעת חכמים בין הערבים מסתיים בתחילת השקיעה כדעת עולא, וזה קצת אחרי פלג המנחה, אך כותב שלדעתו דברי עולא נדחו ולכו"ע בין הערבים מסתיים בפלג המנחה.³⁸

36. בעניין שיטת הרמב"ם עיינו הלכות קרבן פסח (ה, ט) ובכסף משנה ובאחרונים שם.
37. וזה בניגוד לדברי תוספות (זבחים נו, א ד"ה מנין; מנחות כ, ב ד"ה נפסל) שכותבים שאי אפשר להקריב את הפסח אחרי תחילת השקיעה כיון שהדם נפסל בתחילת השקיעה. לפי דעה אחת בתוספות הדם נפסל מדאורייתא בתחילת השקיעה, ולפי דעה אחרת בתוספות הדם נפסל מדרבנן.

38. ועיינו שו"ת אגרות משה (או"ח ו, מט): "וק"ש ותפלת ערבית מתחיל לר' יהודה מפלג המנחה שכבר נקרא ערב שאינו תלוי ק"ש ותפלת ערבית במה שנעשה כבר יום האחר". דברי האג"מ ברורים לפי דרכו של השאגת אריה. על פי לשון הרמב"ן, אחרי בין הערבים מתחיל "ערב יום". ועפ"ז גם אפשר להסביר את המקומות השונים שבהם יש מעמד

לדעת השאגת אריה חכמים סוברים שרק שחיטת התמיד צריכה להיות עד פלג המנחה, אך אפשר לזרוק את הדם עד הלילה, ובגלל זה זמן תפילת מנחה עד הלילה. לדעת רבי יהודה גם זריקת הדם צריכה להיות בין הערבים, ובגלל זה זמן תפילת המנחה עד פלג המנחה.³⁹

הרמב"ן בתורת האדם הסביר שלדעת רבי יהודה זמן תפילת מנחה מסתיים בפלג המנחה שהוא סמוך לשקיעה בגלל הפסוק "ייראוך עם שמש". כיון שהרמב"ן לא הסביר שלדעת רבי יהודה זמן התמיד מסתיים בפלג המנחה,⁴⁰ ונזקק ללימוד שמייוחד לתפילה ולא לקרבנות, נראה שהרמב"ן איננו סובר שלדעת רבי יהודה זמן התמיד מסתיים בפלג המנחה.⁴¹

מיוחד לפלג המנחה. עיינו רשימות שיעורים (רי"ד סולובייצ'יק; ברכות ב, א): "ונראה לבאר דשיטת ר"ת היא כסברת הראשונים שסוברים דאפשר לצאת מצות קריאת המגילה (ע' בשו"ע או"ח סי' תרס"ב ס"ג), והדלקת נר חנוכה מפלג המנחה (והובא בשו"ע תרעב, א), וכן מצינו לגבי תוספת שבת (או"ח סי' רסז, ב) וספירת העומר (ע' בספר הפרדס לרש"י ובלבוש סי' תפ"ט). ונראה דלשיטתם יסוד דינם של מצות אלו אינם תלויים בלילה אלא בזמן שנחשב תחילת יום הבא. ומפלג המנחה ואילך חל דין צירוף ליום הבא ונחשב כהתחלת היום הבא." על פי דרכו של השאגת אריה פלג המנחה הוא סיום בין הערבים ואח"כ מתחיל הערב, ובגלל זה באותה שעה יש דין תוספת. אלא שבמציאות יותר קל לומר שאחרי פלג המנחה נקרא ערב ויכול להצטרף ליום הבא אם סוברים שפלג המנחה קרוב לזמן תחילת השקיעה. בדברי הרמב"ן מבואר שיש שני מובנים למלה ערב. לפעמים ערב זה הלילה, ולפעמים זה "ערב יום", דהיינו, הסוף של היום, החלק שאחרי תחילת השקיעה.

39. השאגת אריה שם כותב שלדעת חכמים בתמיד של שחר השחיטה עד ארבע שעות והזריקה עד חצות, ולדעת רבי יהודה גם הזריקה עד ארבע שעות. לעניין תמיד של שחר פוסקים כרבי יהודה.

40. גם בדברי הרא"ה (ברכות כז, ב), תלמיד הרמב"ן, משמע שלרבי יהודה זמן התמיד הוא עד פלג המנחה בגלל שזה סמוך לשקיעה, ואפשר להתפלל תפילת ערבית מיד אחרי פלג המנחה אף שעדיין לא שקעה השמש כיון שעד שהמתפלל יסיים את תפילת ערבית השמש תשקע. מתוך דבריו ברור שגם לדעת רבי יהודה פלג המנחה איננו ביסודו זמן ערבית. הקילו שיכול להתפלל אף שזה קצת קודם השקיעה אף שהזמן המשמעותי זה השקיעה.

41. יתכן שלדעת הרמב"ן פשוט שזמן זריקת הדם נמשך גם לרבי יהודה עד סוף היום, ואין סברא שיתקנו את זמן קרבן מנחה כנגד זמן שחיטת התמיד. אך כיון שלדעת רבי יהודה תיקנו להתפלל מנחה לקראת תחילת השקיעה בגלל הפסוק ייראוך עם שמש, ורק רצו להסמיך את זה על משהו שקשור לתמיד, תיקנו שסוף זמן מנחה הוא פלג המנחה כיון שזה סוף זמן שחיטת התמיד. אך אין רמז ברמב"ן לאפשרות שלדעת רבי יהודה בין

היחס בין זמן התמיד של בין הערבים וקרבת אחרים

לפי כל ההסברים שמדאורייתא זמן התמיד של בין הערבים מסתיים לפני הלילה, אחרי סוף זמן התמיד עדיין אפשר להקריב קרבנות.⁴² לפי זה, במקום שאין איסור להקריב אחרי התמיד של בין הערבים, אפשר להקריב קרבנות אחרים. לדעת תוספות (ר"ה ל, ב ד"ה ונתקלקלו), יש איסור להקטיר אחרי התמיד של בין הערבים, אך אין איסור לשחוט ולזרוק.⁴³ הם כותבים שלמ"ד שאין לינה מועלת בראשו של מזבח, אפשר לשחוט ולזרוק אחרי התמיד של בין הערבים, להעלות את האימורים לראשו של מזבח ולהקטיר אותם למחרת אחרי תמיד של שחר. במקרה כזה, אפשר לשחוט ולזרוק גם אחרי שהסתיים זמן התמיד של בין הערבים אם עדיין לא הגיע הלילה. כמו כן, לדעת תוספות (ביצה ה, א ד"ה ונתקלקלו) אם לא הקריבו קרבן מוסף לפני שהקריבו את התמיד, אפשר להקריב את קרבן המוסף גם אחרי שהסתיים הזמן של קרבן התמיד. כמו כן, אם עבר זמן התמיד ובכלל לא הקריבו אותו, מותר להקריב קרבנות אחרים עד הלילה.⁴⁴

רבינו יהונתן מלוניל

רבינו יהונתן מלוניל (ברכות יח, א בדפי הר"ף) כותב שאי אפשר להקריב את התמיד של בין הערבים אחרי פלג המנחה לדעת רבי יהודה:

ולר' יהודה אינו קרב אלא עד פלג המנחה, שהוא י"א שעות חסר רביעי, דזהו פלג המנחה קטנה שהוא מט' שעות ומחצה. ומנחה גדולה נקראת משש ומחצה. ומפלג מנחה קטנה ולמעלה לילה מיקרי, ואסור לשחטו מכאן ואילך או לזרוק את דמו, ואינו כשר אלא להדליק את הנרות בהם שהם גמר עבודות היום.

בהמשך מבואר בדבריו שלדעת רבי יהודה אפשר להתפלל ערבית אחרי פלג המנחה כיון שזה נחשב לילה:

- הערבים מסתיים בפלג המנחה. ומדבריו בתורת האדם (שער האבל ענין אבלות ישנה) משמע שגם לדעת רבי יהודה זמן תוספת מתחיל בשקיעה ולא בפלג המנחה.
42. עיינו בטורי אבן (מגילה ג, א ד"ה ונ"ל) שמפורש בדבריו שאפשר להקריב קרבן מוסף-אם זמנו כל היום-גם אחרי פלג המנחה, גם למ"ד שאי אפשר להקריב את התמיד אחרי פלג המנחה.
43. ברמב"ם (הל' תמידין ומוספין א, ג) מפורש שאסור לשחוט קרבן אחרי התמיד של בין הערבים.
44. כפי שמפורש בהגהות ברוך טעם על טורי אבן (מגילה ג, א אות ח), ובשו"ת בית יצחק (יו"ד ח"ב סימן קמד אות ז).

צלי של שבת בערב שבת, שהתפלל תפלת ערבית של שבת, שהיא ז' ברכות בערב שבת, כלומר, מי"א שעות חסר רביע ולמעלה, דקסבר הלכה כר' יהודה דלילה מקרי.⁴⁵

בדברי רבינו יהונתן מבואר שלדעת רבי יהודה הזמן שאחרי פלג המנחה נחשב לילה לעניין שחיטה וזריקה, ואעפ"כ אפשר להדליק את הנרות כיוון שהם גמר עבודות היום. בהמשך דבריו מפורש גם הדין הפשוט שבדיני תורה אחרים, פלג המנחה עדיין נחשב מבעוד יום. הדין הזה מובן מאליו כיון שפלג המנחה בהגדרה זה שעה ורבע לפני הלילה, ורבי יהודה עצמו אומר בפירוש (שבת לד, ב) שזמן בין השמשות מתחיל משתשקע החמה, ולא מצאנו שיש מחלוקת תנאים מתי השקיעה עצמה. בנוסף, רבינו יהונתן עצמו כותב שהגמרא (ברכות כז, ב) הסתפקה אם אפשר לקדש על הכוס ולהבדיל אחרי פלג המנחה, כיוון שזה עדיין יום:

אומר קדושה על הכוס, כלומר, אם היה מותר לגמרי לומר קדוש מבעוד יום וכן הבדלה מבעוד יום, או לא. דשמא לא התירו חכמים כי אם לענין תפלה דרחמי, אבל קדוש היום דאורייתא לא שרינן ליה עד שתחשך, או דילמא לא שנא.⁴⁶

אם כן, הדין ברור ששבת אינה מתחילה בפלג המנחה, והספק הוא אם אפשר להקדים ולומר קידוש אחרי פלג המנחה אף שזה עדיין יום.⁴⁷ בדברי רבינו יהונתן אפשר לומר שאחרי פלג המנחה נחשב לילה דווקא לעניין התמיד, ואפשר לומר שזה נחשב לילה לעניין כל הקרבנות. אפשר לפרש שרבינו יהונתן סובר שלדעת רבי יהודה אפשר להקריב את התמיד עד פלג המנחה כיון שבין הערבים מסתיים בפלג המנחה. כיון שכן, אסור לשחוט ולזרוק את הדם אחר כך, אף שהדם לא נפסל עדיין כיון שהדם רק נפסל בסוף היום. לפי זה, ה"ה שאסור להקטיר את קטורת אחרי פלג המנחה, וצריך לומר שיש דין מיוחד שמאפשר להדליק את הנרות כיון שהם גמר עבודת היום. לעניין הדלקת הנרות, מבואר בגמרא (מנחות פט, א ועוד):

דבר אחר – 'מערב עד בקר', אין לך עבודה שכשירה מערב עד בקר אלא זו בלבד.

יש מחלוקת ראשונים איך להבין את דברי הגמרא. המאירי (יומא טו, א) כותב:

45. שם יח, ב.

46. שם יח, ב.

47. ובכלל לא נראה לומר שהלילה מתחיל בפלג המנחה לדעת רבי יהודה, ונ"מ לדינים שתלויים ביום, אך התאריך משתנה רק בצאת הכוכבים. גם מלשון הר"י מלוניל: "אבל קדוש היום לא שרינן ליה עד שתחשך", משמע שלדיני תורה זה עדיין יום ולא לילה.

אין לך עבודה שכשירה מערב עד בוקר אלא זו בלבד, ר"ל, הטבת גרות שאף בלילה כשירה, מה שאין כן בשאר עבודות. **אלמא שהיא כשירה אף בלילה. וזהו אחר הקטורת, שאין קטורת אלא ביום.**⁴⁸

לפי דרכו של המאירי, אפשר לומר שצריך להקטיר את הקטורת עד פלג המנחה, כיון שזמן הקטורת הוא בין הערבים, אך יש לימוד שאפשר להדליק את הנרות גם אחרי בין הערבים.

לפי ההסבר הזה, אם הקריבו קרבן אחרי פלג המנחה, הדם אינו נפסל, אך יש איסור להקריב כיוון שאסור להקריב אחרי התמיד של בין הערבים.⁴⁹ אם בכלל לא הקריבו את התמיד של בין הערבים, מותר להקריב קרבן אחר אחרי פלג המנחה.

50

אפשר לומר שלדעת רבינו יהונתן פלג המנחה הוא סוף היום במקדש לדעת רבי יהודה, ודינים שתלויים ביום מסתיימים בפלג המנחה. לדעת רבי יהודה, הסבה שהקפידו להקריב את התמיד ולהקטיר את הקטורת עד פלג המנחה היא שפלג המנחה היא סוף היום במקדש. התורה קבעה זמן של בין הערבים לתמיד ולקטורת כדי ללמד שסוף היום במקדש שונה מסוף היום לדינים אחרים של תורה.⁵¹ לפי זה, בכל מקום שכתוב יום בדינים של המקדש, הכוונה היא רק עד פלג המנחה. כאשר כתוב במשנה (מגילה כ, ב) שכל היום כשר למוספין ולוידוי פרים ולוידוי יום הכפורים לסמיכה לשחיטה לתנופה להגשה לקמיצה ולהקטרה למליקה ולקבלה ולהזיה הכוונה היא שהם כשרים כל היום של המקדש. לדעת חכמים, היום של המקדש שווה ליום של כל המצוות, ואם כן, לדעת חכמים היום שמוזכר במשנה במגילה הוא עד הלילה. אך לדעת רבי יהודה היום של המקדש מסתיים בפלג המנחה, והלימוד "לסמיכה ולשחיטה דכתיב וסמך ושחט וכתוב בה

48. עיינו גם ברש"י כת"י (מנחות פט, א ד"ה אין).

49. לפי תוספות (זבחים נו, א ד"ה מנין) שיש גז"כ שדם נפסל לפני הלילה, אפשר לומר שלדעת רבי יהודה לומדים מן הפסוק שהדם נפסל בפלג המנחה, שהוא זמן שיש לו משמעות בדיני מקדש. לפי זה אי אפשר להקריב קרבנות אחרים אחרי פלג המנחה, אך פשוט שדברים שכל דבר שאיננו קשור לדם, כמו זמן אכילת שלמים ביום השני, נמשך עד הלילה ולא עד פלג המנחה.

50. עיינו הערה 41.

51. השפת אמת (מגילה ג, א) סובר שאם נפרש כמו השאגת אריה שלדעת שלרבי יהודה זמן התמיד הוא רק עד פלג המנחה, גם זמן קרבן מוסף הוא רק עד פלג המנחה (גם למ"ד שזמן מוסף איננו עד שבע שעות). "דכיון דאחר פלג המנחה לא נקרא בין הערבים כ"ש דלא נקרא יום להקריב אז מוסף".

בשחיטה ביום זבחכם" פירושו שהם כשרים ביום של המקדש בלבד, דהיינו, עד פלג המנחה.

לפי זה, נראה שקרבן שלמים שנאכל לשני ימים ולילה אחד, נאכל רק עד פלג המנחה.⁵² לשון הגמרא שדם נפסל בשקיעת החמה היא אליבא דחכמים, אך לרבי יהודה הדם נפסל בפלג המנחה, כיוון שזה נחשב "ביום שאי אתה זובח".

אם רבינו יהונתן סובר כמו ר"ת שיש שתי שקיעות, אפשר לומר שלדעת רבי יהודה מתייחסים לפלג המנחה שהוא תוך כדי השקיעה, כזמן השקיעה, וזה המעבר בין יום ולילה במקדש.⁵³ אך גם אם רבינו יהונתן איננו סובר כמו ר"ת, עדיין אפשר לומר שכיון שזמן התמיד מסתיים בפלג המנחה, לומדים שהיום של המקדש מסתיים בפלג המנחה, ומשם לומדים שגם הדם נפסל בסוף היום של המקדש. לפי זה צריך לומר שקבלה בידינו שבין הערבים מסתיים בפלג המנחה, אף שאין שינוי משמעותי במהלך השמש באותה שעה, ולדעת רבי יהודה סוף הזמן של התמיד הוא סוף היום של המקדש.

לדעת חכמים זמן התמיד נמשך עד הלילה על פי הלימוד שמוזכר בירושלמי (ברכות ד, א): "מ"ט דרבנן, שנים ליום חלוק את היום". לפי זה גם סוף היום של המקדש הוא כשמגיע הלילה. לפי זה יתכן שגם לדעת חכמים צריך לשחוט את הפסח עד פלג המנחה, כפי שהבין השאגת אריה, ואעפ"כ זמן התמיד עד הלילה מכוח גזירת הכתוב בפרשת התמיד.⁵⁴

52. אפשר לומר שרק דיני הקרבה מסתיימים בפלג המנחה, כיון שהתמיד של בין הערבים הקרבן האחרון, סוף זמן התמיד הוא סוף זמן העבודה של עבודות שצריך לעשות ביום. אם סוברים שאפשר לומר קריאת שמע אחרי פלג המנחה, ולספור ספירת העומר, ולקרא את המגילה, מבואר שפלג המנחה איננו רק זמן שיש במקדש, אלא זמן שיש לו משמעות כזמן שבו יש מעבר מסוים מיום אחד ליום אחר או מיום ללילה או לתחילת הערב. אם סוברים שפלג המנחה הוא קצת לפני תחילת השקיעה של ר"ת, אפשר לומר שפלג המנחה עצמה מוגדרת כתחילת השקיעה אף שלא כל השמש שקעה עדיין. תהליך השקיעה כבר התחיל ולקראת סופו, ולדעת רבי יהודה זה סוף היום. ועיינו יראים סימן רעד שסובר שהשקיעה הנראית היא צאת הכוכבים, ובין השמשות מתחיל לפני השקיעה כיון שהשמש כבר התחילה לשקוע. "פירש משתשקע החמה דר' יהודה ור' נחמיה משמתחלת לשקוע שנוטה מעט ומכירים העולם שרוצה להכנס בעובי הרקיע כשיעור ה' מילין שאמר עולא בפסחים דהיינו מעט קודם שקיעת החמה ולשון משתשקע משמע הקדמה".

54. ויתכן שיש שני מובנים לבין הערבים, ובפרשת התמיד הפירוש של בין הערבים הוא מחצות עד הלילה. עיין לעיל, שיתכן שיש שני מובנים ל"בקר".

דין התפילות כדין העבודה במקדש, הלכך זמן מנחה עד פלג המנחה וזמן ערבית מתחיל אחרי פלג המנחה. הספק בגמרא לעניין קידוש הוא אם יש משמעות לפלג המנחה גם מחוץ למקדש. האם הזמן של פלג המנחה הוא רק דין במקדש, אך לעניין שאר דיני תורה הוא עדיין יום, ואי אפשר לקדש ביום, או כיון שפלג המנחה נחשב לילה במקדש, הוא כבר נחשב חלק של היום שקשור ללילה ובגלל זה נחשב זמן של תוספת שבת, והן האם אפשר לומר הבדלה כיון שכבר הגיע זמן שקשור לסוף השבת.⁵⁵

סיכום

ראינו כמה הבנות במקור דינו של רבי יהודה שזמן המנחה הוא עד פלג המנחה. 1. לדעת תוספות זמן מנחה הוא כנגד זמן הקטרת הקטורת במקדש, ויש דעה כזאת בירושלמי.⁵⁶ לפי זה, זמן מנחה הוא עד פלג המנחה כיוון שלמעשה עד פלג המנחה הקטירו את הקטורת, וייתכן שעל פי דין היו חייבים להקטיר עד פלג המנחה.

2. מדברי הרמב"ן בתורת האדם משמע שלדעת רבי יהודה זמן מנחה עד פלג המנחה כיון שפלג המנחה הוא סמוך לתחילת השקיעה. יש קיום של יראוך עם שמש שבגללו מתפללים מנחה רק בזמן שעדיין יש שמש.

3. בדברי הרא"ה מבואר שזמן מנחה כזמן התמיד, וזמן התמיד עד פלג המנחה לדעת רבי יהודה כיון שפלג המנחה הוא סמוך לתחילת השקיעה. הפני יהושע מבאר (הוא לא בא להסביר את הרא"ה, אך אפשר על פי דרכו להסביר את הרא"ה) שמדאורייתא הדם נפסל בשקיעת החמה, ותיקנו כסייג שחייבים להקריב

55. בשו"ת שבט הלוי (ט, קמב, ג), כתב שלדעת הרמב"ם הספק של הגמרא ביחס לקידוש איננו קשור לזמן של פלג המנחה. עם זאת, מדברי רבינו יהונתן משמע שהספק אם דין קידוש כדין ערבית.

56. בדברי תוספות משמע שהקטירו אז את הקטורת, ולא שמצד הדין יש משמעות לפלג המנחה ביחס לקטורת. אמנם, אם נקבל את דברי השאגת אריה שבין הערבים מסתיים בפלג המנחה לדעת רבי יהודה, ונאמר שזמן הקטורת הוא בין הערבים, סוף זמן הקטורת הוא פלג המנחה. אם תוספות סוברים שפלג המנחה הוא סוף בין הערבים, הם יכלו לומר שזמן מנחה מסתיים בסוף זמן התמיד לרבי יהודה אף שלמעשה הקריבו אותו קודם כפי שלחכמים סוף זמן מנחה הוא בסוף זמן התמיד אף שלמעשה גם לחכמים סיימו להקריב את התמיד עד זמן מנחה קטנה. מדברי ר"ת (שמובאים בתוספות ברכות ב. ד"ה מאימתי) שסובר שאפשר מדאורייתא לומר ק"ש של ערבית לדעת רבי יהודה אחרי פלג המנחה משמע שיש משמעות הלכתית לזמן של פלג המנחה.

עד פלג המנחה כדי שלא יבואו לזרוק בלילה. זמן מנחה הוא עד הזמן האחרון שחכמים קבעו לזריקת הדם של התמיד.

4. הר"ח סובר שפלג המנחה הוא סוף הזמן של התמיד של בין הערבים. לדעתו יש היקש בין התמיד של שחר והתמיד של בין הערבים. לדעת רבי יהודה זמן תמיד של שחר נמשך עד ארבע שעות אחרי הזריחה, ובנוסף יש זמן לפני הזריחה שבו אפשר להתחיל להקריב את התמיד והוא משהאיר מזרח. הזמן של תמיד של בין הערבים מתחיל בשש וחצי שעות, ויש עוד ארבע שעות כנגד הארבע שעות בתמיד של שחר שאחרי הנץ, ועוד רבע שעה כנגד הזמן שבין האיר מזרח והנץ.

5. לדעת ההשלמה, מדאורייתא זמן התמיד של בין הערבים נמשך עד עשר וחצי שעות של היום. זמן התמיד של שחר מתחיל בעלות השחר ונמשך ארבע שעות. זמן התמיד של בין הערבים מתחיל בשש וחצי שעות ונמשך לארבע שעות. חז"ל הוסיפו עוד רבע שעה לזמן מנחה כנגד שני גזרי עצים שהיו מעלים על המזבח אחרי התמיד של בין הערבים אף שבבקר העלו אותם על המזבח לפני הקרבת התמיד.

6. לדעת השאגת אריה, זמן בין הערבים מסתיים בפלג המנחה, ולכן סבור רבי יהודה שזמן התמיד מסתיים בפלג המנחה.

7. לדעת רבינו יהונתן, הזמן שאחרי פלג המנחה נחשב לילה במקדש. אפשר להסביר את שיטתו בשתי דרכים:⁵⁷

א. אפשר לומר שרבינו יהונתן סובר שבין הערבים מסתיים בפלג המנחה לדעת רבי יהודה, ולעניין התמיד פלג המנחה נחשב לילה. לפי זה גם צריך להקטיר את הקטורת עד פלג המנחה. ביחס להדלקת הנרות יש דין מיוחד שאפשר להדליק אותם גם אחרי פלג המנחה כיון שהם סוף עבודת היום.

ב. לומדים מזמן התמיד שהיום של המקדש מסתיים בפלג המנחה, וכל הדינים שתלויים ביום מסתיימים בפלג המנחה לדעת רבי יהודה. לפי זה, גם אם לא הקריבו את התמיד אי אפשר להקריב קרבנות אחרים אחרי פלג המנחה, ואכילת שלמים מסתיימת ביום השני בפלג המנחה.

במסגרת הדיון בשיטת הר"ח, עלתה אפשרות שתחילת הזמן של התמיד של שחר הוא יותר מאוחר מתחילת הזמן של קרבנות אחרים, כיוון שזמן התמיד הוא ב"בקר" ואילו הזמן שקובע ביחס לקרבנות אחרים הוא "יום". זה מקביל לדברי השאגת אריה שסוף הזמן של תמיד של בין הערבים הוא לפני סוף הזמן שכשר להקרבת קרבנות אחרים כיון שזמן התמיד תלוי ב"בין הערבים", והזמן של שאר

57. יתכן שיש עוד דרכים לבאר את שיטתו, אך במאמר כאן הצעתי שתי דרכים.

הקרבנות הוא "יום". כמו כן עלתה אפשרות שביחס לכל הקרבנות היום לא מתחיל בעלות השחר כפי שהוא מתחיל בשאר מצוות, אלא בזמן יותר מאוחר – האיר פני מזרח. האפשרות הזאת מקבילה להבנה בדברי רבינו יהונתן מלוניל שסוף היום במקדש לגבי כל הדינים הוא בפלג המנחה, בניגוד לסוף היום לענייני מצוות שהוא בלילה.